

ЭНЕ ТИЛИБИЗ ГЛОБАЛДАШУУНУН
КОРКУНУЧУ АСТЫНДА. ЭМНЕ КЫЛУУ КЕРЕК?

Байгазиев Советбек – Кыргыз билим берүү академиясынын башкы илимий кызматкери, филол.и.д., профессор, Кыргыз эл жазуучусу

XV кылымда жашаган улуу акын Алишер Навои өзүнүн ырларын, чыгармаларын фарс тилинде да, түрк тилинде да жазгандыгы белгилүү. Ал акын гана эмес, аалым да болгон. Тил боюнча изилдөөлөрдү жүргүзгөн. Алишер Навои тилдерди салыштырып изилдеген «Мухамед - ал лугати» аттуу китебинде фарс тилине Караганда түрк тилинин бай тил экенин ырастап көрсөткөн экен. Эки тилде тен, ыр жазып, эки тилдин тең даремет-мүмкүнчүлүгүн жакшы билген улуу Навоинин ою ушундай болгон. Менин айтайын дегеним, ушул дүйнөдөгү бай жана улуу тилдин (бул жерде жалпы эле түрк тили жөнүндө сөз болуп жатат) мүмкүнчүлүгүн илим-билим заманында жаркыратып жайнатып ачуу керек эле. Ошол байыркы улуу түрк тилинин бир бутагы болгон Анадолу түрктөрүнүн тилинин бактысын Түркияда кантип ачышкандыгынын мисалын кеп башында бир эки ооз сөз менен айтып өткүм келип турат.

Эне тилдин мүмкүнчүлүгүн ачууну жана аны англис, француз, испан тилдериндей дүйнөлүк деңгээлге жеткирүү милдетин 1932-жылы Түркияда калк башчысы Ататүрк алдыга коюп, өзүнүн атайы буйругу менен «Түрк тилин изилдөө коомун» түзгөн. Бул жерде илимий терминдерди иштеп чыгууга айрыкча көңүл бурулган. Кайра, кайра тил курултай л ары өткөн. Бүтүндөй түрк мамлекети, түрк эли алдыга коюлган улуу максатты ишке ашыруу үчүн изден тайбай тынымсыз күн-түн иштеп отуруп, натыйжада бүгүнкү күндө Түркияда түрк тили канат бутагы жайылып өскөн күч-кубаттуу мамлекеттик тилге айланып отурат. Эне тил үчүн күрөштүн башында Ататүрк жанагинтип өзү турган. Азыр Түркия Республикасынын Конституциясында бир гана түрк тили мамлекеттик тил болуп саналат. Мамлекет ичиндеги бардык чогулуштар, межилистер, курултайлар, Парламенттин иши, иш кагаздар, өкмөт жетекчилеринин чет өлкөлүктөр менен сүйлөшүүлөрү, расмий кабыл алуулар мамлекеттик тилде гана жүргүзүлөт. Басма сөз, телерадио бүт түрк тилинде. Ататүрк алдыга койгон асыл мүдөө ушинтип ишке ашкан.

Ал эми дүйнөгө даңкы чыккан океандай «Манасты» жараткан кыргыз тили түрк тилдеринин ичиндеги эң бай жана кылымдарды карыткан байыркы тил болуп эсептелет. Атактуу академик Малов Байыркы Орхон-Енисей эстеликтерининдеги жазуулар байыркы кыргыз тилинде жазылган деп эсептеген. Соңку салыштырма лингвистикалык-адабий айрым изилдөөлөр Жусуп Баласагындын атактуу «Кут табуу билиминин» тили байыркы уйгур тилине Караганда, байыркы кыргыз тилине жакындыгын белгилеп жатат. Дүйнөлүк тилдерди изилдеген аалым Альбертас Лауринчюкас «Ковбои истории и торжество разума» деген китебинде жер-суу, тоо-ташты атоо жагынан кыргыз тилинин абдан бай экенин таңгалуу менен жазат. Дегеле коомдун, адамдын, табияттын не бир түркүн-түстүү кылдат жагдай - көрүнүштөрүн чагылтып берүү жагынан кыргыз тилинин мүмкүнчүлүк байлыгы мин, кырлуу десек жаңылышпайбыз. Бир эле эне тилибиздеги адамдын кулк-мүнөзүнө карата айтылган аталыштарды мисал катары учкай санап өтөлүчү. Карыңыздар, мынакей:

Эмгекчил, мээнеткеч, ак көңүл, кең пейил, кылдат, калыс, жоомарт, берешен, колу ачык, мээримдүү, тобокелчи, саресеп, бүйрө, сылык, дейди, кыйды, какбаш, мастан, долу, дөдөй, суу- куйду, серкекөөдөн, меймандос, сыпайы, сынчы, чечкиндүү, чечен, кыраакы, боорукер, нарктуу, калбаат, салмактуу, кара мүртөз, митаам, арамза, карөзгөй, куудул, тилалчаак, жапакеч, назик, жайдары, мактанчаак, алопкө, желөпкө, жандими, калпычы,

жылпыш, жылдырма, куутакым, ичимтап, шалаакы, нускалуу, айкөл, оорбасырыктуу, ишенчээк, жеңил ойлуу, кылтыйма, мылжыц, кежир, керкакшык, чагымчыл, макоо, кырс, орой, осол, оолукма, чоогоол, кейбир, курч, баатыр, тайманбас, кашкой, эр жүрөк, оома, жүүнүбош, жойпу, шылуун, мүлтүлдөк, куйту, алакөөдөн, көйрөң, куучирен, сылаңкороз, кызкыял, жүрөгүндө жалы бар, эркеталтан, топуктуу, кыялкеч, суу жүрөк, коркок, майболпоч, чоркок, сараң, эзме, алаңгазар, кок тил, көкбет, түнт, кепжебес, өжөр, кенебес, тоң, көпкөлөң, сайпана, ушакчы, көралбас, жалакай, конур, эринчээк, уялчаак, коймаарек, кызганчаак, айдайкел, ажаан, тажаал, ийменчээк, күлкүчү, оозу ачык, алабарман, айдама, күнкарама, корс, көрөгөч, тайбас, жанбакты, кыраан, элпек, момун, жоош, дейди, аккаптал, копол, тартынчаак, жүдөмүш, чечкинсиз, дардаңкүү, мактанчаак, жалтанчаак, маңгибаш, дүңбаш, дөбөй, аңкоо, чыйрак, илээнди, канаат, сабырдуу, ызакор, аяр, сууктумшук, чынтийбес, ачкөз, куу, таскак, кeroоз, терсаяк, кылыктуу, шайдоот, шашма, желтаман, тапан, кебекбаш, көржеме, көшөкөр, чуукуйрук, чыр, жылкы мүнөз, иткыял, чаарбаш, жалкоо, тентек, ээнбаш ж.б.

Мынакей, мындай бай мүнөздөмө-аталыштар менен педагогика жана психология илими кенен-кесир чабыттаса болбойбу? Эң, сонун болот. Адамдын күлк-мүнөзүнө карата мынчалык түркүн-түстүү тилдик байлыкты мисалы, ушунчалык даражада орус тилинен учурата албаспыз.

Сурагым келет, ушундай орошон тил, Манастын керемет бай тили БУУнун футурологдору айткандай, жүрө, жүрө тарыхтын сахнасынан түшүп, жоголуп кетиши мүмкүнбү? Келечексиз болушу мүмкүнбү? Менин бекем ишенимимде уул-кыздарыбыз, тукумдарыбыз эне тилибиздин баркына жете билсе, ага болгон сүйүүбүз ашып-ташып турса, эгерде калк башчылары мамлекеттин күчүн, ресурстарын толугу менен пайдаланып, өз эл-журту менен бирдикте эне тил үчүн тикесинен тик туруп, уюштуруучулук иштерди бийик деңгээлде жүргүзүп, мамлекеттик тилдин учурдагы муктаждыктарына жана перспективалуу маселелерине кадалана көңүл буруп, тил көчүнүн башында даанышмандык менен туруп беришсе, төмөнтөн түрүлө кайнап чыккан элдик умтулуу менен өйдөкү бийлик тарабынан чыккан атуулдук демилге кошулуп, улуу кыймыл жаралса, анда кыргыз тилинин келечеги кең жана түбөлүктүү болоруна эч кандай шек жок. Биз дагы эне тилибиз үчүн Ататүрк башында турган түрктөр сыяктуу түп көтөрө аттанып, күрөшүүгө тийишпиз.

Жок, непада андай бол бой турган бол со, анда массалык маданият жана күчтүү дүйнөлүк тилдер, күчтүү маалыматтык технология менен куралданып, алакандай Кыргызстанга чабуул коюп жаткан глобалдашуу процессинин кысымы алдында бутуна туралбай жаткан жаш мамлекеттик тилибиз белинен майышып, канчалык бай болсо да, каптап кирип келген компьютерлешкен дүйнөлүк цивилизация селине туруштук берүүгө үлгүрө албай, прогресс деңгөлөктөрүнүн тепсендисинде калып, бара, бара жоголуу жолуна түшүшү да мүмкүн. Мына ошон үчүн биз кыргыздар, дагы айтайын, башка элдерге Караганда эки эселенген, жүз эселенген кайрат, күч-кубат менен карууну казык, башты токмок кылып, эне тилибиздин сакталышы үчүн, анын болочогу үчүн жан аябай иштешибиз, күрөшүшүбүз керек. Байыркы жана түптүү, ар намыстуу улут экенибизди дүйнөгө далилдешибиз керек.

Бирок карал көрөлүчү, бүгүнкү күндө Мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамды турмушка ашыруу үчүн күч-аракетибиздин деңгээли, эне тилибиздин өнүгүшү үчүн атуулдук күрөшүбүздүн даражасы канчалык? Көздү чоң ачып, ушуга көңүл буралычы.

Ырас, бул багытта саамалыктарыбыз, жетишкендиктерибиз, ийгиликтерибиз бар, жылыштар бар. Алы танууга болбойт. Президенттин алдындагы Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссия күжүрмөндүүлүк менен иштеп жатат. Анткен менен көңүлдү чөгөргөн, жүрөктү өйүгөн көйгөйлөр чачтан көп болуп жатат.

Момундай бир социологияга көңүл буралычы. Маселен, адамдын адам катары калыптанышында, анын ичинде тилдик жактан өсүп-өркүндөшүндө инсанды курчап турган социалдык чөйрөнүн көрсөткөн өрнөктөрү чоң роль ойной тургандыгы белгилүү. Эгерде социалдык чөйрө кыргыз тилинин турмуштук зарылдыгын, практикалык керекчилигин, эне тилге практикалык муктаждыкты, анын сөзсүздүгүн, ансыз коом ичинде жашаш кыйын экендигин, аны колдонбосоң моралдык жактан да, материалдык жактан да азап чегип каларынды кадам сайын тастыктап билгизип, туйгузуп турса, бул боюнча айныгыс өрнөктөрдү көрсөтүп турса, анда кыргыз тилин, эне тилин беш колундай билүүгө умтулуу, кардарлык-муктаждык, стимул лайда болот, ал улам күчөйт. Ошон үчүн эгемендүү кыргыз мамлекетинде кыргыз тилини атмосферасы, туташ чөйрөсү, өлкөнүн учу - кыйырында тынымсыз «жүрөк кагып» турган практикасы зарыл. Ал эми бүгүн кыргыз коомунун чөйрөсү, өзгөчө улуттун жүрөгү болгон Бишкекте кандай «өрнөктөрдү», «үлгүлөрдү» бизге көрсөтүп жатат?

Маселен, бүгүнкү күндө өсүп жаткан жаңы адам өзүн курчап турган чөйрөдөн, кыргыз коомунун ичинен, турмуштун реалдуу жүрүшүнөн эмнени көрүп турат? Мисалы, ал мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамдан төмөнкүнү окуйт: «Ушул мыйзамды бузгандыгы жана аткарбагандыгы үчүн мамлекеттик органдардын, менчиктин бардык түрүндөгү уюмдардын жетекчилери, ошондой эле юридикалык жана жеке жактар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын чегинде жоопкерчиликке тартылышат». Жаш адам ушул статьяны окуйт да, айланасына карайт. Ал тилекке каршы мыйзамдын талаптарын бузуп, аткарбай жатышса да, эч бир начальниктин эл көзүнчө жоопкерчиликке тартылып, жазалангандыгын ушу күнгө чейин көрө элек. Дагы эмнени көрөт? Иш кагаздары далай мекемелерде, министрликтерде, өкмөттө баягыдай эле орусча жүрөт. Жыйналышта 99 процент кыргыз отурат. Бирок чогулуш орусча жүрөт, кээ бири кыргызча баштап коюп, орусчага өтүп кетет. Буга эч ким эчтеке дебейт, тескерисинче, бул биздин чөйрөдө норма катары сыяктуу, үйдө болсо, балдарын «мама», «папа» дегенге үйрөтүшөт. Телевизордон мамлекеттик чоң, чиновник: «незаконно курулган уйлөр снос кылынат; самостоятельно иштеп атат; ушундай бир случай болду; организацияга рахмат айтабыз; МЧС министерствосу; лично звонок кылдым; продукты питания түгөндү; андайлар уже жок; обходной жолдорду жасайбыз; экономикабыз не прозрачный; дополнительный доход; ошондой тенденция болуп атат; риск көбөйүп атат; инициатива кылып...» деп сүйлөп турат. Мындай «сөз маданиятына» эч ким деле кыткылыктап күлбөйт, кескин айыптабайт, боло берет дегендей мамиле өкүм сүрөт.

Кыргызстанда интернет, компьютерлер системасы бүт орусча, англисче. Компьютердик оюндар клубуна барган бала ал жерден кыргыз тилин укпайт да, көрбөйт дагы. Кафе, ресторандардын «Менюлары» жалаң гана орусча жазылат. Рекламалар айлыгы жогору жумушчу орундарга англис тилин жана компьютерди мыкты билгендерди гана чакырып турат. Кыргыз тилинде мыкты сүйлөп, мыкты жаза билгендер кызматка чакырылбайт деле. Кыргыз тилин мыкты билгениң үчүн айлыгың да, кызмат даражаң да жогорулабайт. Дүйнөлүк ар түркүн фильмдерди телевизордон орусча гана көрөсүң. Дүкөндөрдөн кыргызча жомок китеп табыш кыйын. Жогорку окуу жайына кирсең, кыргыз тили деп кыйкырышканы менен түркүн предметтер боюнча окуу китептери жалан, орус тилинде. ЖОЖдо кыргызча окуу китептери чочугансып бирин-экин гана жолугат. Мынча илим кандидатыбыз, профессорубуз, докторубуз бар деп мактанышат, а кыргызча окуу куралдары көздөн учат... Мамлекет ичинде долбоор-пландар, концепциялар, мыйзамдар, конституция адегенде орусча жазылат, андан кийин кыргызчага которулат. Жогорку инстанциядагы расмий кабыл алуулар жалан, гана орус тилинде жүргүзүлөт. Мамлекет жалгыз гана мектеп окуу китептерине акча бөлүп, башка окуу-методикалык куралдарга, хрестоматияларга, көркөм чыгармаларды басып чыгарууга максаттуу түрдө финансылык каражат бөлбөйт. «Киргиздердин» кубанычына орус тили Конституцияда расмий тил деп

жазылып, кыргыз тили менен жол талашып турат. Мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамды аткарбаган адам расмий тилге шылтоолоп, «конституциялык укугун» коргоп, жаза чарасын сот аркылуу жокко чыгарып коюуга толук мүмкүнчүлүгү бар. Санай берсек көйгөйлөр даты толтура.

Кыскасын айтканда, мына ошентип, эне тил жөнүндөгү кызыл-тазыл ураандар өзүнчө бир башка, ал эми турмуштун өзүндө реалдуу картина башка экендигин көргөн жаш адам өз мекенинде эне тилинин практикалык жактан кереги аз «экинчи сорттогу» тил экендиги, мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзам көп жагынан формалдуу экендиги жөнүндөгү ойго тымызын келбей койбойт да, анын баалуулук ориентациясында кыргыз тили жогорку орунду ээлебей, турмуштук пайдаланып келе турган биринчи дөөлөт орус, англис тили деген түшүнүк-ынанымды көөдөнүндө алдейлеп калышы ажеп эмес. Чоңдордун дүйнөсүндө, чөйрөсүндө эне тили биринчи баалуулук катары практика жүзүндө кадырланып колдонулбаса, анан кичинелердин дүйнөсүндө да мамлекеттик тилге карата көңүл коштук жаралбай коймок беле. Ал эми тилдин келечеги - жаш муундар эмеспи. Иштин абалы жогорудагыдай болуп отурса - жаштар кайсы өрнөккө шыктанышмак? Кантип стимул түзүлмөк? өйдөкүдөй жагдай-көрүнүштөр мындан ары да улана берсе, бул эне тилибиздин келечеги үчүн ото коркунучтуу жана улутубуздун тамырына акырындап астыртан балта чабылып жатканга тете. Биз орус, англис тилине каршы эмеспис. Бирок булар, дегеле чет тилдери эгемендүү Кыргызстанда эне тилибизди алмаштыра турган нерселер эмес, алар керек учурда, зарыл учурда шартка жараша пайдалана турган инструмент, курал гана. Кеп бул жерде эне тилибизди - Манастын тилин өз мекенинде «үйдүн кожоюнунун» абалына жеткирүү үчүн патриоттук күрөштүн зарылдыгы, улуттук нигилизмге, маңкуртчулукка карата бөгөт коюунун керекчилиги жөнүндө баратат.

Кыскасын айтканда, биз турмуштан, практикадан мына буга ынандык. Мамлекеттик тил жөнүндө мыйзам чыгарып коюу аздык кылат экен. Эне тил жөнүндөгү патриоттук ураандар, чакырыктар өтө зарыл. Бирок бул да жетишсиз. Бир сөз менен айтканда, ошол ураандардын, мыйзамдардын турмушка ашышын камсыздай турган реалдуу механизмдерди куруп, ошол механизмдердин кыймылдап иштеп турушун шарттай турган материалдык-финансалык шарттарды түзүү аба менен суудай зарыл.

Ошондой механизмдер кайсылар? Ал механизмдердин айрымдарына кыскача токтолууга кезек келди.

Биринчи. Мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамдын 31-статьясында «Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди маалымат-байланыш технология чөйрөсүндө пайдалануу жана өнүктүрүү үчүн зарыл болгон бардык шарттар камсыз кылынат. Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилде иш жүргүзүүчү программалык, техникалык жабдуу жана жазма техника менен камсыз кылуу милдети Кыргыз Республикасынын өкмөтүнө жүктөлөт» деп жазылган. Бирок тилекке каршы, «Мамлекеттик тилди компьютерлештирүүгө жана компьютердик системаларды кыргызчалаштыруу маселесине мамлекеттик деңгээлде ушул убакка чейин эч кандай көңүл бурулган жок» деп жазат маалымат технологиялары боюнча чон, адис Эми л Асанов ушул жылдын 23-мартында Билим берүү министрлигине жазган катында. Эмил Асанов өнөктөшү Р.А.Чодоев менен биргелешип, 2002-жылы кыргыз тилин орус, англис тилдери менен бирдей эле маалымат технологияларында жана компьютердик системаларда ийгиликтүү колдонууга мүмкүндүк түзгөн «Тамга - Кит» аттуу программаны өз демилгеси менен түзүп, практика жүзүндө эксперименттен өткөзүп, анын натыйжасы адистер тарабынан жогору бааланып, азыр кээ бир мекемелерде колдонулуп жатат. Демек, кыргыз тили электрондук маалымат каражаттарынын да тили болушу реалдуу нерсе экен. Маселе, ушул Эмил Асанов иштеп чыккан «Тамга - Кит» сыяктуу программаларды мамлекеттин күчтүү колдоосу, камкордугу астында коомдук тиричилигибиздин түркүн тармактарына кеңири жайылып,

мамлекеттик тилдин коммуникативдик функциясын, ролун кеңейтип, көтөрүү зарыл. Мына ушундай механизм, ушундай шарт жашаган кезде мамлекеттик тилге олуттуу түрдө көңүл бурууга жарандарда, атуулдарда турмуштук муктаждык пайда болуп, эне тилди билүүгө, сабаттуу сүйлөм кура билишке реалдуу зарылдык келип чыгат. Азыркы учурда кечиктирбей иштей турган зарыл нерсе ушул.

Экинчи. Адегенде бир турмуштук факт. Кыргыз билим берүү академиясына Түп районунан 10-11-класстын бир топ окуучулары минтип кайрылышат: «Кымбаттуу агайлар, биз илим-техникага, физикага, математикага кызыгабыз. Ошон үчүн өз алдыларыбызча изденип, көп окугубуз, көп нерсени билгибиз келет. Бирок антели десек, окуй турган кыргызча журнал же китеп жок. Орусча түшүнбөйбүз. Үмүттөнүп китеп- канага келсек, эчтеке таппайбыз. Айтыңыздарчы, ушундай шартта биз эмне кылышыбыз керек? Тилегибизди кантип ишке ашырабыз? Эмне үчүн борбор жактан бизге окшогон жаштарга кам көрүлбөйт? Бизге арналып эмне үчүн илим-техника жагынан кыргызча китеп, журналдар, газеталар чыкпайт? Биздин убактыбыз текке кетүүдө». Бул фактынын өзү табигый илимдерди кыргызча сүйлөтүүнүн турмуштук муктаждыгын, жаштардын өсүшү, келечеги үчүн зарылдыгын чырылдап айтып турат. Демек, кыргыз тилин илим тилине, билим алуунун тилине, дүйнө таануунун тилине айландырууну стратегиялык маанидеги биринчи милдет, эң маанилүү социалдык-тилдик идеология катары эсептеш керек. Эне тилдин келечеги ушул маселеге терең, байланышат. Мамлекеттик тилде илимий изилдөөлөрдү жазууну, түркүн тармактар боюнча, анын ичинде табигый-техникалык салалаар боюнча кыргыз тилинде илимий китептерди, илимий-популярдуу басылмаларды, окуу куралдарын чыгарууну активдештирүү зарыл. 1997-жылы мамлекеттик тилдин он жылдыгында кыргыз тилинде 26 диссертация кыргызча жазылып корголгондугу белгиленген эле. Ушул жакшы тенденцияны мындан ары да стимулдоо, шыктандыруу, колдоо чоң мамлекеттик маселе. Буга байланыштуу кийинки кездерде солгундап кеткен терминкомдун ишин кескин жандандыруунун өктөм зарылдыгын көрүп турабыз. Акырында кыргызчага докторлук диссертация жазып коргогон табигый-техникалык интеллигенциянын өкүлү Шаршенбек Алиевдин төмөнкү патриоттук сөзүн угуп коюу артыкбаштык кылбайт: «Ал эми кыргыз тилинин келечегин айта турган болсок, илим, билим чөйрөсүнө ал канчалык кеңири жана терең тамыр жайса, анын келечеги ошончолук кең, өнүгүү өзөгү ошончолук түптүү, турмуштук мааниси ошончолук күчтүү. Кыргыз тилин ошондой деңгээлге жеткирүү ар бир кыргыз интеллигентинин, окумуштууларынын патриоттук милдети. Менин эмгегим - ошонун бир далили».

Жаштар үчүн «Жаш техник» журналын уюштуруу зарыл.

Үчүнчү. Дүйнөлүк көркөм адабиятты кыргызчага которууну активдүү түрдө жолго коюу, дүйнөлүк көркөм фильмдерди кыргызчага которуп көргөзүү мамлекеттик тилдин колдонуу чөйрөсүн кеңейтүүнүн, эне тил аркылуу жарандардын дүйнө таанымын өстүрүүнүн таасирдүү механизмдеринин бири.

Төртүнчү. Турмуштун социологиясына дагы бир ирет көңүл буруп, анан актуалдуу маселени айталы. Жээнбай Түрк аттуу жараныбыз минтип күйүп-бышып жазат. Толук окуйлу: «Эки-үч жылдан кийин кыргыз мектебине бара турган небереме кыргызча кооз китепчелерди, же сүрөттөрү тартылган тамгалар баракчаларын, ыр, жомоктордун чакан жыйнактарын акчанын көзүнө карабастан сатып берип, баса отуруп, эртелеп мамлекеттик тилге үйрөтүп окутуп, улуттун патриотун эртелеп-эмиден тарбиялайын деген жандүйнөмдү делөөрүткөн ой менен Каракол калаабыздын көзгө басар көп кабаттуу «Кумтөр» дүкөнүн, астыңкы «Ак тилек» базарын түгөл кыдырып чыгып, шалдайып отуруп калдым. Ага чейинки көкүрөктү өргө айдаган дымактын бири жок. «Балдарыбыз кыргызча билбейт, жалаң орусча сүйлөйт!» деп жөн эле кыйкыра берет экенбиз да, тоонун башына чыгып алып, ылдыйлап түшүп, төмөн жагыбызды абайлап карабастан эле. Андай дегеним, кыдырган жерлеримден бир дагы кыргыз тилиндеги китеп таба албадым.

Эми небереме куру кол барамынбы? Жок дегенде бир кыргызча китепче таап бер, - деп жайма базардын сатуучусу Касымбеков Кубан деген жигитке жалдырадым.

Болсо кантип аяйын, - дейт ал. — Буларды атайы Россиядан заказ менен алып турамын. Бардыгы сатылып кетет, - деп улам бир ушунчалык кооздолуп жасалган орус тилиндеги ыр, жомок китептерин, тамгаларына жараша тартылган түстүү алфавиттерин көрсөтсө, чынында намыстандым. Эмне үчүн ушундай китептер менен көрсөтмө куралдарды кыргыз тилинде басып чыгара албайбыз?! Кыргыз өз алдынча эгемен мамлекет болду, кыргыз тили мамлекеттик тил дегенибиз кайсы?!» Жээнбай Түрк, («Кыргыз Туусу» 6.04.07).

Жээнбай Түрк жаны кейип айтып жаткан бул көйгөйдүн чын экендиги ырас. Бул бүгүнкү күндө көз алдыбызда чечилбей айкүнүнөн турган актуал маселе. Эне тилди үйрөтүүнү улуттун келечеги - бөбөктөрдөн баштоо биринчи милдет. «Бала 5 жашка чейин ким болсо, кийин да ошол болот» деген улуу педагог Макаренконын сөзүн эстейличи. Эне тилибизди балдарыбыздын кан-жанына ушул кулунчак кездеринде сиңирип калышыбыз зарыл. Балдарыбызды улуттук тамырынан ажыратып, колдон чыгарып жиберсек, анда келечегибизди колдон чыгарганыбыз. Бирок аттиң... абалыбыз кандай? Түстүү сүрөттөр менен чыккан адабий, тарбия-таанытуучулук китептерди мындай кой, алиги балдарга арналган «Байчечекей» журналы кийинки мезгилде анда-санда эптеп-септеп 2000 эле нускадан чыгып калбадыбы. Ал эми мектептерде бир миллиондон ашык жеткинчектер окуп жатышпайбы. Бир кезде «Байчечекейдин» нускасы 70-80 миңге жетпеди беле.

Кыскасы, мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн бир механизми - бул элдик адабиятыбызды, эпосторубузду, ыр-поэмаларыбызды, жомокторубузду, профессионал адабиятыбыздын мыкты үлгүлөрүн хрестоматиялар түрүндө кеңири чыгарып, эл ичине кенен таратуу, үй-бүлөлөрдүн, бөбөктөрдүн колуна кооздоп чыгарып берүү, окуу-тарбия процесси аны менен жабдуу болуп эсептелет. Кыргыз тили - мына мону «Манаста», мобе-реки Түгөлбай Сыдыкбековдун романдарында, Касымалы Жантөшевдин «Каныбегинде», Төлөгөн Касымбековдун «Сынган кылычында» ж.б. Тил маданиятын калыптандыра турган булак - бул биздин көркөм адабиятыбыз. Элдик тилди жаш жеткинчектерге, калайык-журтубузга адабият жеткирет. Көркөм адабиятыбызды рекламалоо, пропагандалоо керек. Жарандарыбызда окурмандык активдүүлүктү, китепкөйлүк маданиятты калыптандыруу багытында мамлекеттик деңгээлде кечиктирилбей чоң иш-чаралар жүргүзүлүшү кажет.

Бешинчи. Кыргыз тилин окутуу методикасы жаш муундарды сабаттуу сүйлөй жана жаза билүү маданиятына машыктыргыдай багытта жаңыланышы зарыл. 1989-жылдан бери карай Мамлекеттик тилдин иш чараларынын планына кирип, бирок ушу күнгө чейин чыкпай келе жаткан «Кыргыз тили жана адабияты» методикалык журналын уюштуруп жарыкка чыгарууну өкмөттүн тез арада колго алышы - мамлекеттик тил мыйзамын ишке ашыруунун өктөм муктаждыгы.

Алтынчы. Жарандардын улуттук ар намыс сезимин, тил патриотизмин ойготуу үчүн туруктуу идеологиялык иш жүргүзүп, республикабыздын бардык чөйрөлөрүндө, бардык деңгээлдерде мамлекеттик тилдин «жүрөк кагып» турушуна жетишүүнү көздөгөн узак мөөнөттүү жалпы элдик кыймылды жаратуу - нумур биринчи маселе. Мамлекеттик тилдин узак мөөнөттүү генералдык программасын иштеп чыгып, кабыл алуу керек.

Акыркы сунуш. Жогорудагы айтылган комплекстүү мүнөздөгү көп жактуу маселелердин бардыгын, албетте, бир күндө түгөл камтып, бир күндө чечип салуу мүмкүн эмес. Эне тилди сактоо, өнүктүрүү иши узак мөөнөттүү процесс. Бирок өз убагында иштелчү нерселер кечикпей иштелиши керек. Бул үчүн эң негизгиси эң зор көлөмдөгү финансы каражаты талап кылынат. Тилекке каршы, глобалдашуунун коркунучу астында, эне тилибиз финансалык күчтүү колдоого муктаж болуп турган кезде, эгемендүү мамлекетибиз экономикалык жакырчылыкка кериптер болуп, тагдырдын тарткылыгын тартып турат. Глобалдашуу үлгүртпөй бизди басабы? Ушундай шартта эмне кылышыбыз

керек? Эне тилдин таламдары жана келечеги үчүн Мамлекет элге, эл мамлекетке жардамга келип, бири-бири менен биригиши керек. Бир жол бар. Ал - патриотизмдин жолу. Патриотизм деп жатканыбыз бул. Ар бир кыргыз баласы (башка калктын өкүлдөрүн кыйнабаш керек) өз маянасынан, өз кирешесинен бир сомдон болобу же эки сомдонбу, иши кылып, эң минималдык өлчөмдө алдыда түзүлө турган Мамлекеттик тил фондусуна берүүгө макул болушу керек. Соцфондго айлыктан бухгалтерия кармап калып жатпайбы. Ошондой эле ар бир кыргыздын айлыгынан ай сайын бухгалтерия мамлекеттик тил фондусуна кармап калат. Бул жалпы элдик курултайдын чечиминин негизинде Жогорку Кеңеш кабыл алган мыйзамдык нормага, ал нормага таянган өкмөттүк токтомго ылайык жүргүзүлөт. Мындай жолго бир да кыргыз карты чыкпайт деп ойлойм. Бир-эки сомдон эч ким жарды болуп калбайт, жарып да кетпейт, бир-эки сом кайда калбайт. Илгери бардыгыбыз тең партвзнос, комсомолдук взнос деле төлөп жүрчү эмес белек. «Эне тилибиздин келечеги үчүн жаныбызды берүүгө да даярбыз. Бир-эки сом кара жерге кирсин, бизге дүнүйө эмес, эне тилибиз, улуттун келечеги керек». Ар бир патриот кыргыз ушинтип ойлонушу керек. Ушул эне тил үчүн взнос маселесин чечүү үчүн жалпы элдик курултай өткөрүү керек. Мамлекеттик тил фонду су үчүн кармалган акчалар кийин пенсия чектелгенде эсепке алынууга тийиш. Фондуга түшкөн финансалык каражат элдик көзөмөл органы тарабынан катуу текшерилип турат. Мына ушинтип, мамлекеттин казынасынан бөлүнгөн финансы каражаттарынын жана мамлекеттик тил фондусунун миллиондогон элдик финансысынын биргелешкен күч-кубаты менен кризис шартында улуттук тилибиздин каржы маселелерин мүңкүрөбөй чечип тура алмакпыс. Эгерде эл ушундай жол менен мамлекетке жардамга келбесе, анда «чөнтөгү жыртык» итке минип турган мамлекетибиз (жакырчылык канчага созулат, ким билет) эне тилибизди өнүктүрүүнүн финансалык муктаждыктарын көтөрө албай очорулуп отура бермек да, бүгүн чечилчү маселелер аргасыздан кийинкиге жылып, иш кечендеп, Мамлекеттик тилдин тагдыры татаалдана бериши мүмкүн.

Эне тил үчүн күрөшкө - калайык!